

LIBRIS

We know
books

Jean Daniélou

Îngerii și misiunea lor după învățătura Părinților Bisericii

Traducere din limba franceză de
Miruna Tătaru-Cazaban

Ediție îngrijită de
Bogdan Tătaru-Cazaban

Spandugino

ZETA books

Cuprins

Notă asupra ediției.	7
Introducere.	11
CAPITOLUL I. Îngerii și Legea	15
CAPITOLUL II. Îngerii și religia cosmică	27
CAPITOLUL III. Îngerii la Nașterea Domnului	39
CAPITOLUL IV. Îngerii Înălțării Domnului	51
CAPITOLUL V. Îngerii și Biserica	63
CAPITOLUL VI. Îngerii și Tainele.	75
CAPITOLUL VII. Îngerul păzitor	91
CAPITOLUL VIII. Îngerii și viața spirituală.	109
CAPITOLUL IX. Îngerii și moartea.	123
CAPITOLUL X. Îngerii și Parusia	135
Bibliografie.	145

Capitolul I

Îngerii și Legea

Un studiu despre misiunea îngerilor, care ar urmări în mod riguros ordinea intervențiilor acestora în lume, ca instrumente ale Providenței, ar trebui să înceapă cu lucrarea lor în lumea fizică, anterioară misiunilor pe lângă oameni. Atenagoras cunoaște faptul că „Făcătorul și Creatorul lumii, Dumnezeu, i-a împărțit și i-a ordonat prin Cuvântul Lui, pentru ca ei să răspundă de elemente, de ceruri, de lume, de cele din ea și de buna lor rânduială”¹. Origen vorbește despre îngeri care veghează asupra celor patru elemente², bine cunoscute, poate, de Sfântul Pavel (*Gal.* 4, 9), și despre îngeri care veghează asupra diferitelor părți ale universului, asupra astrelor, meteorilor, plantelor și

¹ Atenagoras Atenianul, *Suppl.*, 10, Bardy, 94; *Solie în apărarea creștinilor*, traducere din limba greacă veche, introduceri și note de Alin-Bogdan Mihăilescu, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2019, p. 183.

² A se vedea deja *Apocalipsa* 14, 7. Despre originile iudaice ale acestor concepții, vezi Hans Bietenhard, *Die himmlische Welt im Urchristentum und Spätjudentum*, Tübingen, 1951, p. 101 și urm.

animalelor¹. Sfântul Toma din Aquino afirmă, de altfel, că aceasta este o învățătură tradițională: „Toate [lucrurile] corporale sunt conduse de îngeri, iar acest lucru nu este afirmat doar de către sfinții doctori, ci și de către filosofi”².

Este vorba, așadar, despre o învățătură ferm ancorată în tradiție și în rațiune. În ceea ce ne privește, credem că guvernarea inteligentă și puternică despre care aduce mărturie ordinea cosmosului poate foarte bine să aibă drept slujitori duhurile cerești, fără să supărăm, prin această afirmație, raționalismul unora dintre contemporanii noștri. Este foarte posibil ca legătura dintre îngeri și universul vizibil să ne ofere cheia anumitor mistere. Dar nu am dori să ne începem studiul cu un aspect care i-ar speria pe cei mai binevoitori, riscând să-i împiedice să ia în serios ceea ce e mai important din afirmațiile care vor urma. Astfel, subiectul nostru este, în mod direct, studierea misiunii îngerilor pe lângă oameni în istoria mântuirii, ceea ce ne dă dreptul să-i lăsăm deoparte pe îngerii cosmosului. În măsura în care îl asistă pe om ca să-și atingă scopul ultim, îngerii sunt pentru el, în același timp, slujitorii darurilor lui Dumnezeu, atât în ordinea naturală, cât și în cea supranaturală³.

Nu vom începe, așadar, cu rolul îngerilor în lumea materială și nici în istoria primilor oameni, ci cu relația lor cu ceea ce reprezintă chiar începutul istoriei mântuirii, în sensul

¹ Origen, *Ho. Jer.* [Omilii la Ieremia], X, 6.

² Toma din Aquino, *Summa theologica*, I, 110, 1; traducere de Vasile Rus, în vol. I, traducere coordonată de Alexander Baumgarten, Polirom, Iași, 2009, p. 888.

³ Astfel sunt înfățișați în *Epistola către Evrei* 1, 14.

strict al cuvântului, respectiv cu alegerea poporului lui Israel. Ideea că poporul lui Israel a beneficiat de o asistență specială din partea îngerilor vine din Vechiul Testament și din tradiția iudaică. Mai precis, *Cartea lui Daniel* ni-l arată pe Arhanghelul Mihail ca ocrotitor al poporului (*Dan.* 10, 13 și 21; 12, 1). O afirmație care se regăsește în literatura iudaică¹ și pe care creștinii o vor relua². Dionisie Pseudo-Areopagitul va fi ecoul acestei tradiții: „Așa se face că teologia a repartizat ierarhia noastră în seama îngerilor, numindu-l pe Mihail conducător al poporului Israel”³.

Asistența îngerilor față de poporul evreu se exprimă, înainte de toate, prin faptul că sunt slujitorii revelațiilor lui Dumnezeu. Astfel, un înger îi făgăduiește lui Avraam că va fi tată a multe neamuri (*Fac.* 22, 15-18); femeia lui Manoe află de la un înger că va avea un fiu (*Jud.* 13, 3). Îngerii sunt prezenți și pentru a-i mângâia pe slujitorii lui Dumnezeu în îndeplinirea sarcinii lor (*3 Reg.* 19, 5). Dar tradiția iudaică și, ulterior, autorii creștini nu se mulțumesc cu această asistență de detaliu. Pentru ei, prin intermediul îngerilor, li s-a transmis evreilor întreaga iconomie a Vechiului Testament. Clement al Alexandriei explică faptul că îngerii protoctiști⁴ duc la îndeplinire legămintele prin

¹ W. Lücken, *Michaël [Eine Darstellung und Vergleichung der jüdischen und der morgenländisch-christlichen Tradition vom Erzengel Michael]*, Vandenhoeck und Ruprecht, 1898], pp. 17-20.

² Vezi *Păstorul* lui Herma, *Sim.*, VIII, 2-3.

³ Dionisie Pseudo-Areopagitul, *Hier. cael.*, IX, 2; *Despre ierarhia cerească*, ediție bilingvă, traducere din limba greacă, introducere, note și glosar de Marilena Vlad, Polirom, Iași, p. 127.

⁴ Primii creați (n. trad.).

intermediul celorlalți îngeri¹. Astfel, pe Avraam, „un înger avea să-l inițieze în taina la care va lua parte”².

În privința rolului îngerilor în transmiterea Vechiului Legământ, există un caz predilect: comunicarea Legii. Avem aici o învățătură curentă în iudaismul precreștin. Traducerea greacă a *Deuteronomului* (33, 2), în care dezvoltarea angelologiei apare atât de clar, atestă deja prezența lor pe Sinai. În loc de: „Domnul a venit din Sinai / (...) din dreapta sa țâșnea foc”³, textul grec spune: „din dreapta Sa, îngeri erau cu El”⁴. *Cartea Jubileelor* ni-L arată pe Yahweh încredințându-i îngerului prezenței, care este probabil Mihail, îngerul ocrotitor al lui Israel, redactarea și promulgarea Legii: „Yahweh îi spune îngerului prezenței: *Scrie pentru Moise de la începutul creației până la construirea pentru vecie a templului*

¹ Clement al Alexandriei, *Eclog.* [Eclogae propheticae], 51, Stählin, 151. Vezi și *Strom.* [Stromate], VII, 2, Stählin, 6.

² Clement al Alexandriei, *Strom.*, V, 11, Stählin, 375; *Scrieri*, partea a doua: *Stromatele*, traducere, cuvânt-înainte, note și indici de pr. Dumitru Fecioru, PSB 5, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982, p. 353; vezi Ilarie [de Poitiers], *Tract. Psalm.* 118, PL IX, 633 B; *Tract. Psalm.* 121, PL IX, 661 C; Eusebiu, *Praep. Ev.* [Pregătirea Evangheliei], VII, 5, PG XXI, 516 A; Metodiu din Olimp, *De sanguisuga*, 7, Bonwetsch, 485: „Un înger le descoperă lucrurile ascunse lui Daniel, lui Ezechiel, lui Zaharia și tuturor profeților”.

³ *Biblia după textul ebraic*, ediție îngrijită de Francisca Băltăceanu și Monica Broșteanu, Humanitas, București, 2021, p. 342 (n. trad.).

⁴ *Deuteronomul*, traducere din limba greacă de Ioan Costa, în *Septuaginta*, I, volum coordonat de Cristian Bădiliță, Francisca Băltăceanu, Monica Broșteanu, Dan Slușanschi, în colaborare cu Ioan-Florin Florescu, Polirom, Iași, 2004, p. 612 (n. trad.).

meu printre ei”¹. Regăsim această afirmație și la Josephus Flavius: „Am primit de la Dumnezeu, prin intermediul îngerilor, cele mai frumoase precepte și cele mai sfinte legi”².

Această concepție se regăsește în tradiția creștină. Sfântul Pavel o menționează deja în *Epistola către Galateni*: „Deci ce este legea? Ea a fost adăugată pentru călcările de lege, până când era să vină Urmașul, Căruia I s-a dat făgăduința, și a fost rânduită prin îngeri, în mâna unui Mijlocitor” (3, 19). În *Faptele Apostolilor*, Sfântul Arhidiacon Ștefan spune: „Voi, care ați primit Legea întru rânduiei de [la] îngeri și n-ați păzit-o!” (7, 53). Iar *Epistola către Evrei*, la rândul ei, vorbește despre „cuvântul grăit prin îngeri”, pentru a se referi la Legea mozaică în opoziție cu „mesagerul vestit de Domnul” (2, 2-3)³. Regăsim toate acestea la Sfinții Părinți. De exemplu, la Sfântul Ilarie de Poitiers: „Exista pe-atunci la poporul [evreu] un păzitor (*custodia*) spiritual și Legea se transmitea prin intermediul îngerilor”⁴.

Vom observa că Legea apare ca un aspect al „pazei” îngerilor asupra lui Israel. În alt loc, tot Sfântul Ilarie, comentând *Psalmul 67*, ne înfățișează oștile îngerești prezente pe Sinai, la transmiterea Legii: „Torțele arzătoare, luminile orbitoare,

¹ *Jub.*, I, 27.

² Josephus Flavius, *Ant. Jud.* [Antichități iudaice], XV, 5, 3 (vezi și traducerea de Ion Acsan, vol. II, Ed. Hasefer, București, 2001). Vezi Strack-Billerbeck, III, 544 și urm.

³ În traducerea sinodală: „propovăduirea Domnului” (*Evrei* 2, 3) (n. trad.).

⁴ Ilarie, *Tract. Psalm.* 54, PL 9, 353 C. Vezi și *Tract. Psalm.* 67, PL IX, 455 A; *Tract. Psalm.* 137, PL IX, 787 A; Metodiul din Olimp, *De sanguisuga*, 7, Bonwetsch, 485.

tunetele înfundate și spaima care însoțește întreaga teofanie indică prezența slujirilor îngeresti, care transmit Legea prin intermediul Mijlocitorului”¹. Urmându-l pe Sfântul Ilarie, Augustin va scrie: „Îngerii au anunțat Legea cu un glas înfricoșător”². Întâlnim aici ecourile tradițiilor iudaice pe care le atesta *Deuteronomul* 33, 2-3, în versiunea *Septuagintei*.

Dionisie Pseudo-Areopagitul va rezuma toată această tradiție în *Ierarhia cerească*: „Astfel, după cum spune teologia, legea ne-a fost dăruită prin îngeri, iar pe renumiții noștri părinți de dinainte de lege și de după lege tot îngerii i-au înălțat înspre divin, fie instruindu-i ce trebuie să facă și întorcându-i din rătăcire și dintr-o viață necuvioasă la calea dreaptă a adevărului, fie descoperindu-le în mod interpretativ ordinele sacre, viziunile ascunse ale tainelor supralumești sau unele prevestiri divine. (...) Oare nu spune tradiția Scripturilor că și sacra reglementare a legii a fost dăruită direct de Dumnezeu lui Moise, ca să ne inițieze cu adevărat în faptul că ea este schița celei divine și sacre? Dar oare nu ne învață teologia în mod clar că ea a venit la noi prin îngeri, conform ordinii din legea dumnezeiască ce reglementează faptul că cele secunde sunt înălțate spre divin prin cele dintâi?”³

Dacă transmiterea Legii e darul cel mai de seamă făcut de Dumnezeu poporului Său prin intermediul îngerilor, el nu este însă și singurul. Origen scrie că „îngerii slujeau poporul lui

¹ Ilarie, *Tract. Psalm. 67*, PL IX, 455 C.

² Augustin, *Civ. Dei*, X, 14. Vezi și X, 17.

³ Dionisie Pseudo-Areopagitul, *Hier. cael.*, IV, 2-3, Gandillac, 200-202; trad. rom., pp. 91-93.

Israel în privința Legii și a celorlalte taine”¹. Astfel, la Sfântul Ilarie, mana apare ca fiind dată de îngeri: „Legea a fost transmisă de îngeri și omul a mâncat pâinea îngerilor, iar despre ceruri ni se spune că și-au răspândit roua pe Sinai; este sigur că mana a fost dată pe Sinai din ceruri, adică de către îngeri”².

Aceasta se bazează și pe tradițiile iudaismului alexandrin, după cum atestă *Înțelepciunea lui Solomon* (16, 20). De altfel, pentru Ilarie, poporul lui Israel este slujit de îngeri în toată perioada Exodului³. Și este, cu siguranță, motivul pentru care îl vedem pe Hristos, adevăratul Israel, slujit de îngeri în deșert, după cele patruzeci de zile ale ispitirii, care corespund celor patruzeci de ani de Exod (*Mc.* 1, 13). Acest lucru va rămâne valabil, în timpul Bisericii, pentru toți cei care, părăsind Egiptul, vor înainta în deșert spre muntele contemplației: „Nu te feri de singurătatea deșertului; rămânând în aceste corturi, vei primi mana cerească și vei mânca pâinea îngerilor”⁴.

Asistența îngerilor față de Israel nu privește doar transmiterea lucrurilor dumnezeiești, ci și păstrarea lor. Sfântul Ilarie vorbește de *custodia*, de paza spirituală care le este încredințată⁵. Din perspectiva lui, îngerii nu doar comunică Legea, ci o și administrează⁶. Astfel, exista un înger care păzea Legea și

¹ Origen, *Co. Cant.* [Comentarii la Cântarea Cântărilor], 2, PG XIII, 136 B.

² Ilarie, *Tract. Psalm.* 67, PL IX, 449 B. Vezi și Eusebiu, *Co. Psalm.* 77, PG XXIII, 917 B.

³ Origen, *Co. Matth.* [Comentariu la Matei], III, 1, PL IX, 928 B.

⁴ Origen, *Ho. Num.* [Omiliile la Numeri], XVII, 3, Méhat, 354.

⁵ Ilarie, *Tract. Psalm.* 54, PL IX, 353 C.

⁶ *Ibidem.*

asigura, până la Hristos, autenticitatea interpretării ei. Acest lucru este valabil și despre Templu. Origen ne spune că „arca legământului, altarul de jertfă, heruvimii și chiar Templul i-au fost date lui Israel prin îngeri”¹. Iar îngerul păzea apoi sfințenia Templului. Poate că acest înger al Templului îl biciuiește pe Heliodor atunci când vrea să pătrundă în Sfânta Sfintelor. Protecția îngerului rămâne legată de Templu atâta timp cât prezența lui Dumnezeu este acolo. Ea îi este luată când, la moartea lui Hristos, Templul este părăsit, iar vâlul e dat deoparte. Meliton din Sardes face referire la aceasta². Sfântul Ilarie este și mai explicit: „[La Răstignire] cinstea vâlului este luată de la Templu, odată cu asistența îngerului păzitor”³.

Acest ultim text ne conduce spre o observație importantă asupra semnificației slujirii îngerilor în relație cu poporul lui Israel. Pentru evrei, ea este legată de o ordine generală a lucrurilor: rolul îngerilor ca mediatori între Dumnezeu și oameni. Este tocmai ceea ce reia Dionisie Pseudo-Areopagitul. Dar viziunea creștină antică era diferită. Rolul îngerilor în Vechiul Testament este legat de caracterul pregător al acestuia; el

¹ Origen, *Co. Cant.*, 2, PG XIII, 136 B.

² Meliton, *Homily on the Pascha*, 98, Campbell Bonner, 41-46 și 159.

³ Origen, *Co. Matth.*, XXXIII, 7, PL IX, 1075 B. Vezi și *Tract. Psalm. 59*, PL IX, 379 B. Eusebiu crede că este vorba de mai mulți îngeri: „Catapeteasma Templului s-a rupt, iar îngerii, care locuiau dintotdeauna în Templu, s-au risipit și au rupt venerabila catapeteasmă, astfel încât, lăsat gol și lipsit de paza lor, locul tainelor este deschis vrăjmașilor” (*Fragm. Luc.*, PG XXIV, 605 B). Vezi și *Co. Is.* [Comentariu la Isaia], 1, PG XXIV, 93 B.

încetează odată cu venirea lui Hristos, care își asumă în mod direct istoria mântuirii. Or, aceasta pare a fi însăși gândirea Sfântului Pavel. În textele pe care le-am citat, el contrapune transmiterea Legii prin îngerii revelației Evangheliei lui Hristos. Ceea ce este subliniat în mod special în *Epistola către Evrei*: „Pentru că nu îngerilor a supus Dumnezeu lumea viitoare, despre care vorbim. (...) Dar prin faptul că a supus lui toate (înțelegem) că nimic nu i-a lăsat nesupus” (2, 5, 8).

La fel credem că trebuie interpretată și *Epistola către Galateni*: „Zic însă: câtă vreme moștenitorul este copil, nu se deosebește cu nimic de rob, deși este stăpân peste toate; ci este sub epitropi și iconomi, până la vremea rânduită de tatăl său. Tot așa și noi, când eram copii, eram robi înțeleșurilor celor mai slabe (στοιχεῖα) ale lumii; iar când a venit plinirea vremii, Dumnezeu a trimis pe Fiul Său” (*Gal.* 4, 1-4). Comparația cu *Epistola către Coloseni* (2, 8) pare că ne îngăduie să socotim că este vorba aici despre îngerii. Această din urmă epistolă tratează, într-adevăr, despre lipsirea îngerilor de rolul lor, ca urmare a venirii lui Hristos. Căci nu pare, în aceste fragmente, că ar fi vreo aluzie la îngerii răi, ci doar la îngerii, ca să spunem așa, lipsiți de rolul lor, al căror cult, de care nu sunt responsabili, constituie un anacronism vinovat după venirea lui Hristos, la fel ca respectarea Legii pe care tot ei au comunicat-o¹.

¹ Vezi și Ioan Hrisostom, *Ho. Col.*, II, 7. După ce a vorbit despre cei care păstrează sărbătorile iudaice, el adaugă: „Ei spun că noi trebuie să fim conduși de îngerii, și nu de Hristos” (PG LXII, 344). Trebuie să observăm că unele expresii peiorative folosite de Sfântul Pavel cu privire la puteri, care ar lăsa să se înțeleagă că este vorba despre demoni, nu sunt

Această perspectivă paulină este dezvoltată de Origen în *Comentariul la Cântarea Cântărilor*. Prietenii Mirelui sunt îngerii care învață Biserica, poporul lui Dumnezeu, în timpul logodnei sale, în timpul Vechiului Testament. Dar Biserica aspiră la îmbrățișarea Mirelui, adică la venirea Lui în persoană: „În timp ce mă pregăteam pentru nunta mea cu Fiul Împăratului, sfinții îngeri mă asistau și mă însoțeau, transmițându-mi Legea, ca dar de logodnă. Într-adevăr, se spune că Legea a fost comunicată de îngeri printr-un mijlocitor (*Gal. 3, 19*). (...) Dar cum lumea se apropia deja de sfârșitul ei și totuși prezența Lui nu mi-era dată, ci îi vedeam doar pe slujitorii Săi urcând și coborând spre mine, mi-am îndreptat rugăciunile către Tine, Tatăl Mirelui meu, implorându-Te să-Ți fie, în cele din urmă, milă de iubirea mea și să mi-L trimiți, ca să nu-mi mai vorbească de acum înainte prin slujitorii Săi îngeri, ci ca El însuși să vină la mine”¹.

Acest paralelism între Vechiul Testament și îngeri, pe de o parte, și Noul Testament și Hristos, de cealaltă parte, este reluat de Origen atunci când se referă la versetul 1, 10: „Făuri-vom pentru tine lăntișoare aurite, cu picături și creștături de argint”. De data aceasta, el consideră că aici este semnificat caracterul prefirgurator al Legii vechi, pe care o desemnează argintul, în contrast cu realitatea spirituală a Evangheliei, simbolizată de aur: „Ne propunem să arătăm felul cum sfinții îngeri care, înainte de

diferite de cele la care recurge în privința Legii, ce este totuși instituită de Dumnezeu. Acest lucru este legat de genul polemic al *Epistolelor*. Vezi L. Cerfaux, *Le Christ dans la théologie de saint Paul* [Cerf, Paris], 1951, p. 169.

¹ Origen, *Co. Cant.*, 1, PG XIII, 84 D, 85 A.